שחקני ציר: מלחמת המעצמות במזרח התיכון

written by אלי קלוטשטיין | 09.08.2024

מדינת ישראל, כמו גם רבות ממדינות האזור והעולם, חוו השבוע ציפייה דרוכה לקראת האפשרות שאיראן תגיב בחריפות על הריגתו בלב טהרן של מנהיג חמאס, אסמאעיל הנייה חיסול שהרפובליקה האסלאמית ייחסה לישראל והבטיחה נקמה עליו. הפגיעה בהנייה עצמו לא הייתה בהכרח קשה לאיראנים כמו הנזק ליוקרתם וכבודם, כאשר אורח בעל חשיבות סוכל במבצע מורכב בתוך עיר הבירה שלהם למרות כל אמצעי הזהירות של המשטר. לפיכך חשו האיראנים צורך לגאול את כבודם, ושיגרו לחלל האוויר הצהרות בדבר מעשי הנקמה שבוא-יבואו נגד ישראל.

החשש מהתלקחות אזורית הביא רבות ממדינות האזור, כולל מצרים למשל, לנסות לשכנע את איראן למתן את תגובתה ולהימנע מתקיפה ישירה על ישראל שעלולה לגרור את המזרח התיכון למלחמה כוללת. למאמצים הללו הצטרפו גם מדינות אחרות, כולל רוסיה, ארה"ב והאיחוד האירופי. שר החוץ הירדני אפילו הגיע לביקור נדיר יחסית בטהרן בשביל לנסות למנוע את ההסלמה האזורית. שלשום התכנסו בג'דה שבערב הסעודית חברי הארגון לשיתוף פעולה מוסלמי בשביל לדון בהתפתחויות האחרונות, כולל חיסולו של הנייה.

כל המגעים הללו של איראן עם מדינות העולם הם חלק ממהלך רחב יותר, מלחמה נוספת שמנהלות איראן וישראל בשדה הקרב הדיפלומטי וגם הגושים הגדולים יותר שהן מייצגות בזירה הבינלאומית, קבוצת המערב נגד ציר טהרן-מוסקבה-בייג'ינג. איראן וישראל מתחרות כאן במעין משחק שח-מט מורכב: כל צעד שעושה האחת מכוון נגד השנייה, שמגיבה בצעד נגדי. המטרה, בין היתר, היא יצירת בידוד מדיני של היריב, סיכול קשרים שהוא בונה עם מדינות נוספות ושינוי המציאות הגיאו-פוליטית באזור ובעולם כולו.

האיראנים שיפרו בשנים האחרונות, למשל, את קשריהם עם ערב הסעודית ועם מצרים. שר החוץ הקודם של איראן, חוסיין אמיר עבדאללהיאן, התייחס להתקרבות למדינות אלה ואמר כי טהרן "הצליחה להשיג תוצאות משמעותיות בבניין אמון, ביסוס גישה כוללת והישגים אמיתיים, מוחשיים ושקופים עם מדינות האסלאם, כולל ערב הסעודית ומצרים". גם יחסיה של איראן עם איחוד האמירויות חוו שיפור, כאשר למשל פורום כלכלי משותף של שתי המדינות התכנס באפריל לראשונה זה עשר שנים.

אלו רק דוגמאות, אבל הן לא מקריות. מצרים היא אחת ממדינות הסכמי השלום עם ישראל, ולאיראנים יש אינטרס ברור להעביר אותה לצידם. בזמן שבו קהיר מצויה במתח גם כך מול ישראל סביב סוגיית המבצע הצבאי ברפיח, השליטה בציר פילדלפי והחשש שפליטים מעזה יחצו לסיני, יש לאיראנים אולי נקודת אחיזה קלה יותר במצרים. האמירויות הן אולי עמוד התווך של הסכמי אברהם עם ישראל, אחת המדינות המשמעותיות ביותר מבין אלה שהפשירו את יחסיהן

עם ירושלים בשנים האחרונות. צינון הקשרים בין ישראל לאמירויות חשוב מאוד לטהרן כחלק מהניסיון ליצור סחף נגד "המשטר הציוני". ערב הסעודית הייתה זו שעמדה במרכז מאמצי הממשל האמריקני בשנה האחרונה לפני המלחמה וגם אחריה לקידום מהלכי נורמליזציה אזוריים עם ישראל.

מאבק באפריקה

ניתן אולי לחלק את היעדים של מדיניות החוץ האיראנית לשלושה טווחי זמן. בטווח הזמן הקצר היא מבקשת לקצור הישגים שקשורים למלחמה בישראל ובידודה המדיני של הממשלה בירושלים, ואפילו בכל מה שקשור לאירועים פרטניים כמו צבירת נקודות בעקבות חיסול הנייה בטהרן והתגובה האפשרית עליו. בטווח הזמן הבינוני היא מעוניינת לנצל את יחסיה עם מדינות בעולם כדי להקל מעליה את העיצומים הבינלאומיים, לעקוף אותם ולמכור להן "מתחת לשולחן" מוצרים כגון נפט, וכן לקדם את תוכנית הגרעין בהברחות של ציוד וידע, יצירת שיתופי פעולה, קניית זמן אל מול הפיקוח הבינלאומי, ואפילו עצימת עין מההתקדמות המתמשכת של המיזם המסוכן. בטווח הזמן הארוך, איראן בוודאי מבקשת לגייס תומכים לציר הקיצוני שהיא מובילה ביחד עם רוסיה וסין, אשר מנסה להעמיד חלופה להנהגה העולמית של ארה"ב ומדינות המערב הליברלי.

למהלכים שנוקטות איראן וישראל במישור הדיפלומטי יש הדים במישור הצבאי ולהפך. לעיתים, פעולה שמבוצעת בכיוון אחד משפיעה באפיק אחר לגמרי. הדוגמה הבולטת ביותר בהקשר זה, אולי, היא האופן שבו הזוועות שביצע חמאס ב-7 באוקטובר והמלחמה שנפתחה בעקבות כך בעזה השפיעו על הליך בניית הארכיטקטורה האזורית החדשה והנורמליזציה בין ישראל לסעודיה בתיווך אמריקני. בין אם זו הייתה כוונת המתקפה על ישראל כפי שטוענים רבים ובין אם לאו, ברור שתהליך הדיפלומטי נעצר בגלל מעשים בשדה הקרב.

חשוב להתייחס גם לכמה אירועים בעת הנוכחית שמשפיעים מאוד על הליך קבלת ההחלטות הדיפלומטיות של איראן. כך למשל, מערכת הבחירות בארה"ב עשויה להקרין על האופן שבו מחשבים המנהיגים בטהרן את מהלכיהם הבאים.

הנה למשל השפעה אפשרית של הבחירות על ההחלטה אם לנצל את העיסוק הנוכחי בארה"ב כדי לפרוץ לגרעין: עד לפני שבועיים-שלושה, כאשר היה ברור לפי הסקרים שדונלד טראמפ מוביל במרוץ ועתיד לנצח את הנשיא המכהן ג'ו ביידן, לאיראן היה מניע משמעותי לנצל את התקופה שלפני חזרתו של טראמפ לבית הלבן כדי להציג לו עובדות מוגמרות עם כניסתו לתפקיד. הרי טראמפ כבר הוכיח שהוא מוכן ללכת ראש בראש מול טהרן, אך מציאות כפויה שבמסגרתה עליו להתמודד עם איראן חמושה בגרעין גוזרת על הבית הלבן כבר שיקולים שונים. אלא שכעת, דווקא הסיכויים המחודשים של קמלה האריס והדמוקרטים עשויים לגרום לאיראנים להסס שוב ולשקול אם זהו אכן הזמן המתאים לכך.

דוגמה אחרת היא מותו של נשיא איראן הקודם, איבראהים ראיסי, והחלפתו במסעוד פזשכיאן

דמות שנחשבת לכאורה רפורמיסטית ומתונה יותר. במערב תלו תקוות בחילופי הגברי ובכניסתו של פזשכיאן לתפקיד, שכן הם סברו שהוא עשוי לשנות את מדיניות החוץ הלעומתית של טהרן אף שהמנהיג העליון הוא בכלל זה שמנהל את תחום יחסי החוץ באיראן. בנאום בטקס ההשבעה שלו הצהיר הנשיא החדש כי ינסה לקדם נורמליזציה של היחסים הכלכליים של ארצו עם מדינות העולם, מה שהפיח עוד רוח במפרשי התקוות לאפשרות חדשה לשיח עם טהרן.

אלא שהחיסול של הנייה טרף את הקלפים מול אירופה. הקולות הקיצוניים יותר גברו באיראן, וזרקו בחזרה את המערכה הדיפלומטית אל הניסיון למנוע הסלמה מיידית ומלחמה כוללת באזור. באופן טבעי, גם מהלכיה הבאים של הרפובליקה האסלאמית, היקף המתקפה על ישראל, תזמונה וגורמים אחרים ישפיעו על האופן שבו ייראו התמרונים הדיפלומטים הבאים באזור.

אם לחזור לפריזמה הרחבה יותר, שאינה מתמקדת רק במהלך הפרטני הנוכחי, אפשר לציין כמה מהמהלכים שנוקטת ישראל מול איראן בזירה הבינלאומית. כך למשל, ישראל פועלת מול הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) בשביל לקדם מהלכים מול תוכנית הגרעין האיראני; משרד החוץ משדל את מדינות העולם לאמץ הגדרה של משמרות המהפכה כארגון טרור; ישראל מדגישה בשיחות מדיניות את האופן שבו איראן עומדת מאחורי הברחות אמצעי לחימה במזרח התיכון, מטפחת את חיזבאללה והובילה את חמאס לבצע את טבח 7 באוקטובר. אגב, כלי מדיני חשוב, יעיל יותר מהצפוי לעיתים, הוא נאומים פומביים של מנהיגי ישראל בחו"ל שמוקדשים לאיום האיראני, בין אם מדובר בראש הממשלה בעצרת האו"ם או בקונגרס, ובין אם מדובר בנשיא בפורומים שונים.

יש מקרים שבהם מדובר ממש במאבק ראש בראש: איראן וישראל "מתחרות" ביניהן על מדינה או אזור אסטרטגיים, ומבקשות לראות מי ישיג שם יותר השפעה. כך למשל קרה בהודו: על רקע ההתקרבות בין טהרן לניו-דלהי, ישראל משדרת לניו-דלהי מסרים הפוכים ואומרת לה כי מדובר במלכודת. אזור אחר של עימותים ישירים הוא הסאהל שבאפריקה אזור המוגדר ממזרחה של היבשת ועד למערבה, בין מדבר סהרה מצפון ועד לאזור בסודן בדרומו. מדינות האזור כוללות את סנגל, מאוריטניה, ניז'ר, מאלי, בורקינה-פאסו, ניגריה, צ'אד, סודן, אריתריאה וכף ורדה. איראן פועלת באזור זה וקונה לה השפעה, בעוד שבעבר ישראל רקמה שם קשרים, בעיקר מול מדינות כגון מאוריטניה, סודן (שחתמה על הסכמי אברהם), צ'אד ועוד.

טהרן מרגישה מחוזרת

למרות התמונה של התחרות העזה הזאת, חשוב גם להדגיש שהמאבק הדיפלומטי על ליבן של מדינות אינו מה שמכונה "משחק סכום אפס". מדינות רבות בעולם מנהלות יחסים עם ארצות שיש ביניהן יריבות, ומנסות לקדם את האינטרסים שלהן מול כל אחת בנפרד. לעיתים הן אפילו מנצלות את התחרות הזאת כדי לקדם עוד את האינטרסים שלהן, מה שבהחלט עשוי לקרות במקרה של מדינות שמשוחחות גם עם ישראל וגם עם איראן.

על רבות מהמדינות באזור, למשל, יש איומים איראניים, וכל התקרבות של ערב הסעודית או האמירויות לטהרן נעשית בחשש גדול, ותוך שמירה על מרחק ובחינה מתמדת של המשך האיום עליהן. אומנם ריאד ואבו-דאבי דואגות לאינטרסים שלהן מול איראן, אך אין משמעות הדבר שהן כותרות איתה ברית אסטרטגית. לא מדובר גם בנתיב חד-כיווני שבו מתקדמים כל העת אלא יותר בצעדי ריקוד, לעיתים קדימה ולעיתים אחורה. עוצמת היחסים משתנה כל העת, מתגברת ופוחתת, ורק לעיתים רחוקות היא נותרת יציבה לאורך זמן.

בנוסף, למרות הנטייה הישראלית לתפוס אותנו כמרכז העולם כולו, איראן כאמור מקדמת גם יחסים של ציר שגדול הרבה יותר ממנה. סביר להניח שהיא פועלת עם שותפותיה האחרות לציר זה, סין ורוסיה, לגיוס תמיכה לגוש כולו. מעשיה, לפיכך, מכוונים בהקשר זה הרבה יותר כלפי ארה"ב, ולא נועדו רק לפגוע בישראל בלבד.

במבט אזורי, בינתיים, המדינות המזרח-תיכוניות ממתינות לראות כיצד יתפתח העימות בין ישראל לחמאס, חיזבאללה ואיראן, ומי מהצדדים יצא וידו על העליונה. למרות ההתחלה הקשה, ההפתעה והמהלומה שספגה ישראל ב-7 באוקטובר, הדשדוש במשך תקופה לא קצרה בעזה והתמשכות המלחמה בגבול הצפון שהגיעו כולם אחרי סכסוך פנימי מתוקשר ועמוק בתוך החברה הישראלית דווקא כמה מהמבצעים האחרונים שמיוחסים לישראל מתחילים אולי לבנות מחדש את המוניטין ואת ההרתעה שלה באזור, שניזוקו מאוד מאז אוקטובר.

חילוצם של כמה מהשבויים בעזה, החיסול של בכירי חמאס בעזה ומחוצה לה, סיכולו של בכיר חיזבאללה פואד שוכר בלב הדאחייה כל אלה משקמים את הדימוי העוצמתי של ישראל כמדינה שלא כדאי להתעסק איתה, כזו שיודעת להגיע לאויביה גם במקומות המסתור שלהם.

ואף על פי כן, עשרה חודשים חלפו מאז תחילת המלחמה וישראל טרם ניצחה בעזה. היא בוודאי לא הגיעה להכרעה בגבול לבנון. יחסיה של הממשלה בירושלים עם מדינות ערב תלויים מאוד בתמונת הניצחון של המלחמה. זה גם נכון למדינות האינדו-פסיפיק, ואפילו לארה"ב ולמדינות אירופה. הזירה הבינלאומית אינה תמחוי שכונתי, ומי שלא מפגין עוצמה, נחישות ואמונה בצדקת דרכו לא צריך לצפות לצדקה. מאוד מהר הוא ימצא את עצמו מושלך לקרן הזווית של ההיסטוריה.

ההבנה הזאת קשורה גם למצב הנוכחי מול האיראנים: בזמן שמדינות רבות בעולם פועלות לשכנע את איראן לא להסלים את המצב מול ישראל כעת, טהרן מרגישה מחוזרת מתמיד. היא עשויה לנצל את המצב הזה כדי לדרוש תמורה מדינית במקום הוויתור על מתקפה נגד ישראל, כמו למשל בתחום הגרעין. בוושינגטון פוסט דווח שלשום כי איראן עשויה לשקול מחדש את המתקפה בעקבות החשש שארה"ב אשר שולחת לאזור כוחות גדולים תצא נגדה למערכה רחבה יותר. זו אכן הדרך הנכונה יותר להידרש לאיום האיראני: לא לפצות אותו בהבטחות שיעלו לנו ביוקר בטווח הארוך, אלא לגבות את המילים במעשים ובהפגנת עוצמה.

בחזרה לזירה המדינית: לישראל יש עוד הרבה מה לעשות נגד צבירת ההשפעה האיראנית.

למרות הקשיים, יש גם פתרונות ודרכי פעולה מוצלחים שבעזרתם ניתן להסיג לאחור את ההתקדמות של טהרן במדינות רבות. זה דורש לעיתים עבודה עדינה, קידום אינטרסים וקשרים חשאיים, אבל זה אפשרי.

סודן, למשל, היא מקרה של מדינה שהביעה תמיכה פומבית בישראל, אך עקב אכזבתה מהסיוע הצבאי הדל שקיבלה מישראל ומארה"ב במלחמת האזרחים התקרבה לאיראן וקיבלה אותה בזרועות פתוחות. ייתכן שהמשך השיח מולה יאפשר להציל את המצב.

ארה"ב וישראל יכולות להמשיך לקדם את גיבוש הקואליציה של מדינות סוניות מתונות נגד האיראנים, ולהדגיש לכל אחת מהן את הסכנה שמציבה להן טהרן. מצרים, למשל, צריכה לעמוד מול תסריט האימה של גורמים אסלאמיים קיצוניים שיאחזו שוב ברסן השליטה במדינה. ירדן בוודאי מכירה היטב את האיום האיראני על יציבות שלטונה, ויש לפעול ביחד איתה כדי להדוף אותו. במקרה של ערב הסעודית, ניתן אולי אחרי הבחירות בארה"ב לבחון את אפשרות קידום הליכי הנורמליזציה איתה, אם ישראל תשכיל לנצל את המומנטום שיש לה כעת במלחמה ואם תצליח לרתום לצידה לשם כך את הממשל החדש בין אם יהיה רפובליקני ובין אם יהיה דמוקרטי.

אחת מנקודות התורפה החשובות של איראן בהקשר זה היא תוכנית הגרעין. טהרן נחשפה פעם אחר פעם כמי שאינה דוברת אמת ביחס לתוכנית, היא כבר ספגה גינוי פומבי של סבא"א, ונחשבת כמי שעוד רגע עשויה לפרוץ לפצצה ולהפוך לסיוט אזורי ועולמי מדינה נותנת חסות לטרור, ואף מספקת לו מטריית הגנה גרעינית.

בהנחה שהממשל האמריקני ומדינות אירופה אולי לא הסכינו כבר עם התסריט הזה כעובדה מוגמרת, ישראל צריכה לבנות עם ארה"ב תוכנית מקיפה לטיפול מקדים בסימנים לפריצה איראנית לפצצה. תוכנית כזו יכולה לכלול עיצומים נוקשים במיוחד, כולל ניתוק גורמים שמנהלים קשרים כלכליים עם איראן ממערכת המסחר והכלכלה המערבית. איום צבאי אמין של הקואליציה הזאת הכרחי כדי למנוע מהאיראנים לבצע את זממם, בדומה למה שנעשה כעת בעקבות האיום לתקוף שוב את ישראל.

הנשיא ביידן הוא אולי כעת "ברווז צולע", בשלהי כהונתו ואחרי שנחשף בפני העולם כולו כמי שאינו מסוגל להתמודד בשנית במרוץ לבית הלבן אבל באותה מידה הוא גם לא רוצה להיזכר בהיסטוריה כנשיא שבזמנו טהרן השיגה פצצה אטומית ואיימה על כל העולם. לפיכך, זהו גם זמן טוב להתמקד באיום הזה ולנופף אותו מול עיניו של הממשל.

בכל מצב, המשך המאבק המדיני קשור בשאלה איך תצא איראן מהסיבוב הזה: האם היא תיראה כמו הבריון המשוגע שכולם חוששים מההתפרצות שלו, ורק מחכים לתירוץ בשביל לטפל בבעיה, או שהיא תיתפס על ידי המערב כמי שהפגינה איפוק למרות "ההתגרות" הישראלית בחיסול הנייה בלב טהרן? התשובה לשאלה הזאת עשויה להשפיע מאוד על יכולותיה של ישראל בזירה המדינית בעתיד הקרוב.

פורסם במקור ראשון, בתאריך 09.08.2024.